

Petar Prelog

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

Freske Bogumila Cara u Sokolskom domu u Zlataru

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

predan 10. 10. 2001.

Sažetak

U ovome radu autor se bavi freskama Bogumila Cara (1891–1969) na istočnom i zapadnom zidu Sokolskog doma u Zlataru iz 1914. godine. Na osnovi usporedbe skice za freske (akvarel, olovka na papiru) i pripremnoga rada za prvo polje istočnoga zida (ulje na platnu) sa sadašnjim stanjem fresaka u Sokolskom domu u Zlataru

dolazi se do zaključka da je usprkos vjerojatnim kasnijim intervencijama na freskama i lošoj ušćuvanosti pojedinih dijelova, umjetnikova izvorna realizacija u cjelini dobro saglediva. Također, ova usporedba daje mogućnost ispravljanja netočnoga podatka navođenog u literaturi o Bogumilu Caru koji govori da su freske u Zlataru uništene.

Bogumil Car (1891–1969) pripada hrvatskim slikarima dvadesetog stoljeća čije je opuse povijest umjetnosti bilježila samo usputno, ne svrstavajući ih u osnovne razvojne tijekove hrvatskoga slikarstva i ne valorizirajući njihovo djelo u cijelosti. Razlozi takvoga pristupa različiti su, a u Carevu slučaju valja istaknuti njegovu nepokolebljivu ustrajnost na artdécoovskoj i neoklasicističkoj imaginaciji i simbolističkim nadahnućima, što ga je odvojilo od inovativnih strujanja protagonista *Proljetnog salona* s kojima je bio generacijski blizak. Profesija gimnazijskoga učitelja crtanja i selidba u Rovinj nakon umirovljenja, uz stalnu samozatajnost, udaljili su ga od središta interesa kritike, iako je za cijeloga života marljivo stvarao i izlagao.

Rođen je 1891. u Zagrebu, a između 1910. i 1914. školovao se u *Privremenoj školi za umjetnost i umjetni obrt* u Zagrebu, kod profesora Bele Čikoša Sesije, Mencija Kleinenta Crnčića, Roberta Auera i Otona Ivekovića. Nakon Prvog svjetskog rata, u kojemu je između 1914. i 1917. bio na ruskoj i talijanskoj fronti, sudjelovao je na nekoliko zapaženih izložaba, izrađivao naslovnice za školske knjige, bio cijenjen oblikovatelj plakata, te suradnik časopisa *Koprive*.

U *Enciklopediji hrvatske umjetnosti* ističe se kako je Car poslije 1990. godine revaloriziran kao predstavnik postsecesije i art décoa,¹ a bio je svrstavan i među slikare »između art décoa i neoklasicizma«.² Carevi ratni radovi, koje je obradio Tonko Maroević,³ karakterizirani su finom granicom između karikaturnoga i stravičnoga te pokazuju stanovite ekspresionističke potencijale. Ivanka Reberski Cara spominje kao

slikara koji je rubno dodirnuo jedan od paralelnih oblika europskih realizama dvadesetih godina kroz metafizičku transpoziciju stvarnosti, ističući kako je njegova imaginacija često prelazila točku objektivne opserviranosti.⁴ Carevo je stvaralaštvo velikim dijelom, osim po ciklusima mitoloških i pseudopovijesnih motiva, poznato i po mnogim krajolicima i vedutama primorskih gradova, od Istre do Dalmacije.

Kao jedna od važnijih točaka umjetnikova opusa, u inače oskudnim izvorima i literaturi posvećenima Caru, spominju se i freske u Sokolskom domu u Zlataru. Na podatke o tom djelu nailazimo u životopisu Bogumila Cara u *Arhivu za likovne umjetnosti HAZU* u Zagrebu,⁵ u *Narodnoj enciklopediji srpsko-hrvatsko-slovenačkoj* pod enciklopedijskom jedinicom uz njegovo ime,⁶ zatim u životopisu koji je napisao sam umjetnik kao prilog uz molbu povodom raspisanog natječaja za mjesto sveučilišnog docenta za predmet ornamentalno crtanje, nauka o bojama, akvareliranje i figurativno crtanje,⁷ te naposljetku u *Enciklopediji hrvatske umjetnosti*.⁸ Uz isticanje ovoga Careva djela često je navođeno da su freske uništene. Ovaj je podatak netočan jer uvidom u stanje oslika Sokolskog doma u Zlataru možemo zaključiti kako su slike manjim dijelom u prilično lošem stanju, te kako su tijekom dvadesetog stoljeća vjerojatno više puta djelomično retuširane, no u usporedbi sa skicom za freske u Zlataru sačuvanom u zbirci dr. Josipa Kovačića možemo ustvrditi kako je izvorna Careva realizacija, usprkos mogućim intervencijama i djelovanjima zuba vremena, u cjelini dobro saglediva. Freske su dovršene 1914. godine, neposredno prije umjet-

Bogumil Car, skica za freske u Sokolskom domu u Zlataru. Olovka i akvarel na papiru, 32,5 x 52,7 cm. Zbirka dr. Josipa Kovačića, Zagreb (foto: M. Drmić)

Bogumil Car, sketch for the frescoes in the Sokol Palace in Zlatar. Pencil and watercolor on paper, 32,5 x 52,7 cm, Josip Kovačić Collection Zagreb

nikova odlaska u rat, kada je boravio na ladanju u obiteljskoj kući u Zlataru, iako je moguće da je sam zadatak za oslikavanje Sokolskoga doma sagrađenog 1910. godine dobio i ranije.

Skica za freske u Sokolskom domu u Zlataru detaljno razrađuje teme koje se pojavljuju na istočnom i zapadnom zidu same dvorane – olovkom i akvarelom na papiru⁹ Car na gornjem dijelu lista bilježi pet polja s temama za istočni zid, a u donjem dijelu pet polja za zapadni zid. Za istočni zid predviđene su antičke teme, a za zapadni nacionalne alegorije. Na skici su vidljivi i autorovi nazivi za svako polje na zapadnom zidu: prvi prizor Car je nazvao *Slavensko bratstvo*, drugi *U srcu odvažnost*, treći *U desnici snaga*, četvrti *U misli domovina*, peti *Lavlja sila sokolji lijet*. Prizore za istočni zid autor je ostavio nenaslovljene. U pet polja niže se prikazi s antičkim temama: u prvom polju prikazan je starogrčki vojnik-pješak naoružan dugim kopljem i opremljen štitom, šljemom i štitnicima na nogama (hoplit); u drugom je prikaz

bacača koplja; slijede »šakači«, zatim prikaz olimpijske vatre, te napoljetku, friz završava prikazom još jednog hoplita. O ozbiljnosti kojom se slikar posvetio poslu na oslikavanju Sokolskog doma u Zlataru svjedoči i ulje na platnu s prikazom hoplita¹⁰ kao priprema za rad na zidovima same dvorane i svojevrsna skica za prvo polje istočnoga zida.

U unutrašnjosti Sokolskoga doma u Zlataru vidljivo je koliko je slikar vjerno prenosio zamisli sa skice – prizori se nižu istim rasporedom, kompozicijskih razlika gotovo i da nema, svi položaji ljudskih likova i njihov razmještaj slijede one s akvarelirane skice. I u odabiru kolorita, koliko je moguće ocijeniti s obzirom na ušćuvanost fresaka i kasnije intervencije, nema veće razlike između skice i realizacije, osim u nekolicini detalja, kao što je, primjerice, boja kose likova na frizu s nacionalnim alegorijama. Slike s istočnog i zapadnog zida međusobno se razlikuju u tretiranju pozadine. Na prizorima antičkoga friza iza likova rasprostire se zagasito zeleno tlo, zatim su sivom naznačene planine iznad kojih se raspros-

Bogumil Car, *Hoplite*, 1914. Ulje na platnu, 38,7 x 28,6 cm. Zbirka dr. Josipa Kovačića, Zagreb (foto: M Drnić)

Bogumil Car, Hoplite, 1914, oil on canvas, 38,7 x 28,6 cm, Josip Kovačić Collection, Zagreb

tire nebo u svijetlom okeru. Na pojedinim poljima (bacač koplja, »šakači«) diskretno je u pozadini naznačena vegetacija, dok prizori sa zapadnog zida ne posjeduju širinu krajolika, već je pozadina ograničena intenzivnim zelenilom vegetacije, s naznakama plavetnila neba. Na istočnom zidu s antičkim temama samo su u središnjem prizoru (»šakači«) prikazana dva lika, dok na zapadnom zidu s nacionalnim temama u svim prizorima osim u posljednjem nailazimo na dva ljudska lika. U polja s hoplitom i »šakačima« ukomponirani su i detalji antičke arhitekture (dijelovi stupa s kapitekom), a na polju s bacačem koplja iza drveća u pozadini proviruje zabat imaginarnoga grčkog hrama. Iz ovih, naizgled nevažnih detalja možemo iščitati sklonost Bogumila Cara prema slikanju arhitekture, što je uvelike obilježilo njegovo kasnije stvaralaštvo, i što je sam često volio isticati.¹¹

Teme koje se rasprostiru na zidovima Sokolskog doma u Zlataru simbolički prikazuju osnovne postulate sokolskih udruženja – harmoniju u oblikovanju tijela i duha. Disciplina i

oblikovanje tijela kroz vježbu, sport i nadmetanje značenja su antičkoga friza, dok se na slikama nacionalnog friza slavi slavensko bratstvo (ideja panslavizma imala je u ideologiji sokolskog pokreta značajno mjesto), hrabrost, srčanost i fizička snaga, zatim nacionalna komponenta (štit sa šahovnicom i trobojnica na četvrtom polju zapadnoga zida) a naposljetku, pojavljivanje same ptice sokola ima simboličko značenje ujedinjenja svih spomenutih vrлина.

Zanimljivo je istaknuti da je i nakon ovih fresaka Bogumil Car još u nekoliko prigoda svojim djelima bio povezan sa sokolskim pokretom: izradio je plakat za 2. slet sokolske župe u Zagrebu 1922. g., a na natječaju za plakat 2. sveslavenskog sokolskog sleta u Beogradu 1930. dobio je drugu i treću nagradu.

Na skici za freske iz zbirke dr. Josipa Kovačića kao i na samim freskama u Zlataru zamjetljiv je izrazit umjetnikov interes za oblikovanje ljudskoga tijela, njegove proporcije čiji je uzor u »klasičnom« idealu, zatim stav i pokret, što govori

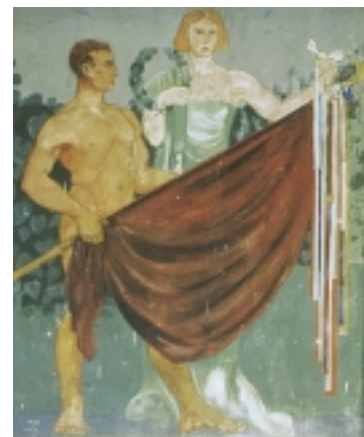
Dvorana u Sokolskom domu u Zlataru (foto: M. Drmić)
Auditorium of the Sokol Palace in Zlatar

Bogumil Car, *freske u Sokolskom domu u Zlataru*, 1914., prizori s istočnog zida (foto: M. Drmić)
Bogumil Car, frescoes in the Sokol Palace in Zlatar, 1914, scenes from the east wall

Dvorana u Sokolskom domu u Zlataru (foto: M. Drmić)
Auditorium of the Sokol Palace in Zlatar

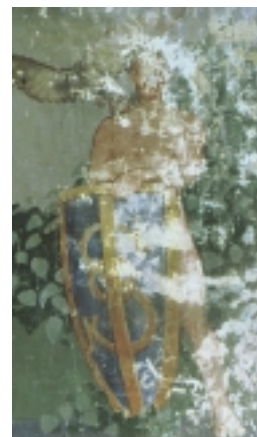

Bogumil Car, *freske u Sokolskom domu u Zlataru*, 1914., prizori sa zapadnog zida (foto: M. Drmić)
Bogumil Car, frescoes in the Sokol Palace in Zlatar, 1914, scenes from the west wall

o pokušaju oživljavanja »klasičnoga« svjetonazora i obnavljanja »klasičnih« vrijednosti. Velika pozornost poklonjena je i uravnoteženoj kompoziciji prizora u svakome polju, smještaju likova i njihovu suodnosu, te odnosu likova s pozadinom. Car se pokazuje kao vješt crtač, ali i slikar koji ima sposobnosti okušati se u fresko-slikarstvu¹² i uspješno preneti zamisli s pripremnih radova manjega formata u veći format, na zidove.

Freske Bogumila Cara u Zlataru djelo su mladoga umjetnika koji upravo završava svoje školovanje i susreće se sa zadat-

kom kojemu pristupa s posvemašnjom ozbiljnošću. Već na njima možemo prepoznati smjernice koje će slikara zaokupljati i kasnije, kako u tematskom pogledu gdje će pokazivati interes za literarno i simboličko, tako i u formalno-stilskom sazrijevanju gdje će se dugo osjećati secesijski utjecaji artikulirani naglašenom dekorativnošću i neoklasicističke težnje. Stoga ovo Carevo djelo možemo odrediti kao vrlo zanimljivu stilsku realizaciju na razmeđu »meduličevske« estetike i kasnijeg neoklasicizma koji se dvadesetih godina u hrvatskom slikarstvu pojavljuje u slojevitom kompleksu realizama.

Freske u Zlataru zanimljive su i zbog neuobičajenog tematskog koncepta, a sačuvana skica, te ulje na platnu s prikazom hoplita omogućuju nam usporedbu između prvobitne zamisli i realizacije. Ova usporedba, pri kojoj je vidljivo kako sadašnje stanje fresaka ni kompoziciono, niti formalno-stilski, osim u nekoliko nebitnih detalja, ne odudara od skice, daje nam mogućnost ispravljanja netočnoga podatka koji se navodio u dokumentima i literaturi o Bogumilu Caru, kako su freske u Zlataru uništene i kako ne postoje.¹³ Naprotiv, one čine vrijednu cjelinu koja dokumentira jednu dionicu

umjetnikova slikarskog razvitka. Drugim riječima, freske s pripremnim radovima, iako ne pripadaju kvalitativnim vrhuncima Careva opusa niti matici inovativnih strujanja tadašnjega hrvatskoga slikarstva, dio su malih i dosad nedovoljno isticanih, istraženih i valoriziranih stranica u povijesti hrvatskog slikarstva dvadesetog stoljeća, koje svjedoče da se i iza velikih osobnosti koje su obilježile likovnu umjetnost svoga vremena mogu pronaći i djela »malih i zanemarenih« autora koja zaslužuju našu pozornost.

Bilješke

- 1
L. D., *Bogumil Car*, u: *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, sv. 1, Zagreb, 1995, str. 144.
- 2
T. Maroević, *Hrvatski slikari između art décoa i neoklasicizma* (katalog), Lovran, 1993.
- 3
Vidi: Isti, *Bogumil Car, Ratni ciklus 1914–1918* (katalog), Koprivnica, 1992.
- 4
I. Reberski, *Realizmi dvadesetih godina*, Zagreb, 1997, str. 24 i 208.
- 5
Pod godinom 1910. ispisano je: *Primljen na Privremenu školu za umjetnost i umjetni obrt u Zagrebu. U vrijeme školskih praznika slika freske u Sokolskoj dvorani u Zlataru koje su kasnije propale u požaru*. U: Bogumil Car, kartoteka autora, Arhiv za likovne umjetnosti HAZU, Zagreb.
- 6
»Za dvoranu sokolskog društva u Zlataru izradio je Car dekorativne zidne slike.« *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, sv. 4, Zagreb, 1925. str. 345–346.
- 7
»Već kao đak izradio sam velike zidne dekorativne slike u dvorani Hrvatskog Sokola u Zlataru.« u: Bogumil Car, dokumentacija umjetnika, Arhiv za likovne umjetnosti HAZU, Zagreb.
- 8
»Izveo zidne dekoracije u Sokolskom domu u Zlataru (uništene).« L. D., *Bogumil Car*, u: *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, sv. 1, Zagreb, 1995, str. 144.
- 9
Dimenzije: 35,2 x 52,7 cm. Signirano desno u sredini: Nacrta za sokolsku dvoranu u Zlataru. Bogumil Car. Zbirka dr. Josipa Kovačića, Zagreb.
- 10
Dimenzije: 38,7 x 28,6 cm. Signirano desno dolje: B. Car '14. Zbirka dr. Josipa Kovačića, Zagreb.
- 11
U životopisu Car tvrdi: *Zapravo je i cijeli moj slikarski rad bio arhitektonskog karaktera i po motivima (primorska mjesta sa svojim ulicama i arhitekturom) i po samoj obradi (kao igra vertikalna i horizontalna uz presjecanje kosih crta)*... u: Bogumil Car, dokumentacija umjetnika, Arhiv za likovne umjetnosti HAZU, Zagreb.
- 12
Iz kratke Careve biografije, koju je prigodom jedne od izložaba napisala Aleksandra Nučić Gudelj, saznajemo da je nakon završenog školovanja namjeravao otići na studij fresko-slikarstva u Pariz, u čemu ga je spriječio odlazak u rat. Biografija u katalogu izložbe: *Bogumil Car, gvaševi 1906–1967*, Zagreb, 1990, bez paginacije.
- 13
Vidi bilj. 5 i 8.

Summary

Petar Prelog

Frescoes by Bogumil Car in the Sokol Palace in Zlatar

The author writes about frescoes by Bogumil Car (1891–1969) on the east and west wings of the Sokol Palace in Zlatar from 1914. Based on the comparison of a sketch for the frescoes (watercolor, pencil on paper) and the preparatory work for the first field of the east wall (oil on canvas) with the present state of the frescoes in the Sokol Palace in Zlatar, one can conclude that in spite of probable later-date interventions into the frescoes and the poor state of certain parts, it is possible to get a good idea of the artist's original creation in its entirety. On the hall's east wall there are five fields with themes from the antiquity, and on the west wall five fields

with national allegories. Such choice of themes symbolically presents the basic postulate of the Sokol associations – harmony in the shaping of body and spirit. Car's work can be defined as a very interesting stylistic realization standing on the crossroads between the Medulić group aestheticism and the later Neo-Classicist movement that appears in the 1920's Croatian painting in a multi-layered complex of realisms. Finally, the comparison of sketch and realization enables us to correct the false claim, cited in works on Bogumil Car, saying that the frescoes in Zlatar had been destroyed.